

О. А. Дубова
Миколаїв, Україна

КВАЛІФІКАЦІЯ СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ЗМІН ІМЕННИКОВОЇ СИСТЕМИ

1. Уявлення про еволюційно-типологічний процес як односпрямовану аналітизацію первинно синтетичних мов лягло в основу концепції, що була успадкована від класичної морфологічної типології XIX ст. і якій у першій половині XX ст. став надаватися універсальний статус, незважаючи на обмежену кількість обстежених мов (здебільшого германських і романських). Утім поглиблення діахронічних досліджень виявили такі факти, у світлі яких аналітизація постала лише однією з можливостей, що існують у різноманітному діапазоні еволюційно-типологічних змін [4, с. 10, 339].

2. За умови політипологізму мов світу методологія вивчення еволюційно-типологічних змін у мовах має враховувати необхідність концептуального розмежування понять *тип (клас) мови* і *тип у мові*. Якщо тип у мові розуміємо як «виявлену в кількох мовах властивість

мовної структури» [3, с. 517], то тип мови як клас мов, в яких переважає певна типологічна властивість (тип у мові).

3. Синтетизм та аналітизм — це типи в мові (типологічні властивості мови), виявами яких є формально подільні елементарні номінативні одиниці, семантична структура яких складається з основного та модифікаційного значень, а формальна — з основного структурного компонента та форматива. Синтетизм виявляється при компактній і фіксованій локалізації складників формальної структури, аналітизм — при відокремленій і нефіксованій. Згідно з різними типами модифікаційних значень денотація синтетизму або аналітизму може складатися з одиниць, що репрезентують дериваційний, морфологічний, синтаксичний синтетизм або аналітизм [1, с. 23; 2, с. 550–551]. Разом з цим необхідно розмежовувати власне вияви синтетизму, аналітизму, аморфізму та їхні рефлекси.

4. До дослідження аналітизації необхідно залучити розгляд одиниць, що є репрезентантами аморфізму, по-перше, з міркувань диференціації виявів аналітизму та аморфізму (аморфні одиниці безпідставно вважаються виявами аналітизму) і, по-друге, тому що аморфізація є процесом, пов'язаним з аналітизацією. Аморфізм є типом у мові, виявом якого є неподільні на основну частину і формант (незмінювані) номінативні одиниці. Аморфні одиниці не мають засобів вираження модифікаційних значень.

5. Дослідження морфологічного синтетизму та аналітизму уможливорюється за умови адекватного й повного інвентаризаційного визначення матеріалу морфологічної системи. Таку одиницю виміру морфологічної системи, що дозволяє вичерпно визначити обсяг досліджуваного матеріалу й структурувати його як вимірну систему з кінцевою, обчислюваною кількістю одиниць становить формомодель — основна одиниця морфологічного рівня. Мовна формомодель — це така одиниця-конструкт бінарної структури, що складається з функціонально диференційованих, взаємозумовлених типів структурних складників (лексична основа й форматив), які виражають лексичну й морфологічну семантику і об'єднуються за принципом взаємозумовленого зв'язку. У формомоделі лексична основа має абстраговану репрезентацію, а форматив конкретизовану. Різновидами типологічно протиставлених формомоделей є синтетичні та аналітичні формомоделі (відповідно — з компактно або відокремлено розташованими складниками).

6. Діахронічні дослідження мов світу не містять інформації про безпосередній перехід від домінування синтетичних формомоделей до домінування аналітичних формомоделей, тобто від синтетизму до аналітизму. Аналітичним перетворенням зазвичай передують аморфізаційні зміни — втрата синтетичного формотворення.

7. Аморфізаційні зміни полягають у втраті синтетичних формоделей і, як правило, охоплюють словозміну іменних частин мови. Ці зміни можуть бути зумовлені міжмовними контактами типологічно відмінних мов і внутрішньомовними причинами. Міжмовні контакти, що здійснюються в умовах соціально-комунікативної нерівноправності мов і засвоєння контактних мов без запровадження заходів цілеспрямованого їх вивчення (як це відбувалося в історії англійської мови XI–XIII ст., болгарської мови XV–XVI ст.), створюють умови для здійснення аморфізаційних змін. Міжмовні контакти різних за структурно-типологічними ознаками мов є обов'язковою, але недостатньою причиною аморфізаційних змін. Ці зміни також можуть бути зумовлені та/або підтримані перебудовою фонетико-фонологічної системи мови (редукція і повна втрата кінцевих голосних, що були засобами вираження флексій, дія тенденції до односкладності слів).

8. Аморфізаційні зміни, як правило, охоплюють відмінкову субстантивну систему і виявляються в утраті (повній або частковій) синтетичних відмінкових формоделей і супроводжуються тим, що функція вираження релятивних значень перекладається на прийменники. Поширення прийменникового вираження різноманітної релятивної семантики є виявом синтаксичного аналітизму. Отже, аморфізація синтетичних форм має своїм наслідком розвиток синтаксичного аналітизму.

9. Поширення прийменникового вираження різноманітної релятивної семантики є фреквентальним еволюційним процесом, що виявляється незалежно від типологічних властивостей мови, оскільки має гносеологічну мотивацію. Якщо міжмовні контакти різних за структурно-типологічними ознаками мов відсутні або незначні, розвиток синтаксичного аналітизму шляхом поширення прийменникового вираження релятивної семантики може відбуватися і при збереженні синтетизму на рівні морфології, тобто при збереженні синтетичних відмінкових формоделей (у всіх східнослов'янських і західнослов'янських мовах). У цьому випадку прийменники (зокрема непохідні, що залучаються на початковому етапі процесу аналітизації синтаксичної системи) не є достатнім засобом вираження конкретної релятивної семантики і виконують цю функцію в комплексі з відмінковою флексією (пор.: прийменник *на* в українській і російській мовах може мати просторове значення, однак директивне або локативне просторове значення диференціюють флексії синтетичних формоделей знахідного або місцевого відмінків, натомість в англійській мові маємо окремі для кожного з цих значень прийменники *on, to*).

10. Якщо аморфізаційні зміни охоплюють лише субстантивну словозміну, то мова зберігає вільний порядок слів (болгарська мова, в якій прикметники зберігають синтетичну словозміну за родами). Якщо ж аморфізаційні зміни поширюються не тільки на субстантивну, а й на ад'єктивну словозміну, то мова набуває фіксованого порядку слів (англійська мова).

11. Отже, втрату відмінкової словозміни іменників кваліфікуємо як вияв морфологічного аморфізму, що активізує синтаксичний аналітизм і факультативним рефлексом якого може стати фіксований порядок слів.

Література:

1. *Вихованець І. Р.* Аналітизм / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – С. 23.
2. *Вихованець І. Р.* Синтетизм / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – С. 550–551.
3. *Журиная М. И.* Лингвистическая типология / М. И. Журиная // Общее языкознание: Внутренняя структура языка – М. : Наука, 1972. – С. 516–544.
4. *Солнцев В. М.* Введение в теорию изолирующих языков: В связи с общими особенностями человеческого языка / В. М. Солнцев. – М. : Вост. лит-ра, 1995. – 353 с.